

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГРИЦЕНКО Ніна Володимирівна

**ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ
(ФІЛОСОФСЬКО-ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ)**

09.00.01 - діалектика і теорія пізнання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків - 1995

•

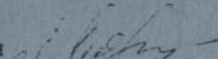

00761672 (Т)

Робота виконана в Харківському державному університеті

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Кривуля Олександр МихайловичОфіційні опоненти: 1. Доктор філософських наук, професор
Яшук Тамара Іванівна
2. Кандидат філософських наук, доцент
Леонтієва Віроніка Миколаївна

Провідна установа - Інститут філософії НАН України

Захист відбудеться " 26 " вересня 1995 року
о 17.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 02.02.05 при Харківському державному університеті
(310077, Харків, майдан Свободи, 4). Ауд. III-45.З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій
бібліотеці Харківського державного університету.Автореферат розісланий "3" серпня 1995 р.Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Морозко Л.Р.ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Феномен творчості здавна привертав до себе увагу мислителів, яка в різні часи і за різних обставин чи то посилювалась, чи послаблювалась, але фактично ніколи не втрачалась. "Звідки прийшло в світ творче начало?", "Чим є творчість?", "В чому її смисл?"...- питання, які ніколи не переставали хвилювати людство. І якщо для одних тема творчості була ніби "периферійною", для інших вона ставала "основною темою життя". Це дає можливість розмірковувати про творчість в контексті "вічних проблем", вічних, оскільки людина ніколи не втратить цікавості до світу, в якому живе, до самої себе. І хоч пошук онтологічних засад творчості супроводжує всю історію філософської думки, в певні моменти розвитку суспільства, іменовані "кризовими", інтерес до всього комплексу проблем, пов'язаних із буттям людини в світі, загострюється. Відбувається це тому, що в такі періоди людству, кожній людині доводиться самостійно визначати свою позицію, здійснювати власний вибір. Такою багато в чому є сучасна історична ситуація, особливості якої надають темі творчості надзвичайної життєвої насути.

По-перше, ситуація, в якій знаходяться нині як Україна, так і інші країни колишнього СРСР, не має аналогів. Тому ординарних, нетворчих шляхів виходу із неї теж не існує. Але досить часто, традиційно вважаючи основним критерієм творчості фактор "новизни", ми вдаємось до "творчих підходів", цінуємо "творчу ініціативу", приймаємо "творчі рішення" зовсім не замислюючись над тим, що в більшості випадків порівняно легко знецінюємо життя і працю багатьох поколінь людей, позбавляємо смислу їх цінності та ідеали. Навпаки ж, творча орієнтація повинна передбачати повагу до неповторності людського життя, "благочиння" перед ним. Саме такий підхід дасть можливість досягнути минуле не як дещо чуже і відносно непотрібне (в чому, звичайно, винні не ми, а "хтось інший"), а як надзвичайно важкий, але разом з тим не позбавлений глибокого змісту, досвід людського духу.

По-друге, сьогодні вже неможливо не співрозміряти творчі дії з проблемністю людського існування. Глобально-еколо-

гічні проблеми надзвичайно гострі і всепронизуючі, але головне в тому, що вони несуть в собі радикальні смислові уроки, здобути які можливо, знову ж, лише за допомогою творчого відношення до ситуації, що склалась. Більш того, вимагається це не лише від вузької групи спеціалістів, а від усього людства.

Ці дві особливості сучасної ситуації, які посилюють одна одну в своїх вимогах до теми творчості, зачіпають глибинні сфери людського існування, чим і обумовлюють актуальність вибраного нами напрямку дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. Література, присвячена темі творчості, звертає на себе увагу надзвичайною численністю і різноманітністю в усіх можливих відношеннях. Крім широкого спектру досліджень феномену існує комплекс науково-теоретичних, науково-прикладних, інших досліджень, серед яких - науково-історичні, науковознавчі, логіко-інформаційні, фізіологічні, лінгвістичні, кібернетичні, міждисциплінарні чи пограничні дослідження, що стосуються відкриттів, винаходів, проектування, дослідження з психології, соціології творчості, з педагогіки творчого розвитку і т.д.

Онтологічна проблематика творчості теж здавна була в колі зору філософів. Свого часу до неї вдавались Агола І.І., Бергсон А., Вердяев М.О., Лосев О.Ф., Уайтхед А.Н., Хайдеггер М., Шульц Е.

В сучасній вітчизняній літературі проблема творчості в її онтологічному вимірі легко фіксується в точці перетину двох траєкторій роздумів, які спираються, кожна по-своєму, на одну і ту ж класичну традицію розуміння буття. З одного боку, мова йде про виявлення матеріальних основ творчої активності свідомості, з іншого - про дослідження творчості як атрибуту матерії.

Що стосується першого напрямку, то він здійснюється в дослідженні:

- обумовленості творчості об'єктом відображення - матеріальним світом (Давидова Г.А., Клименко Л.І., Коршунов А.М. Сержантов В.С., Тугаринов В.П., Шаповалов В.Ф. та ін.),

- обумовленості творчості суспільною практикою (Альо-

хін В.В., Барулін В.С., Венгеренко М.В., Дмитрієв Є.В., Лазарєв Ф.В., Пігров К.С., Яшук Т.І., інші).

- в дослідженні природних (нейрофізіологічних) основ творчої активності свідомості (Морозов М.Н.).

Дослідженню творчості як атрибуту матерії присвятили свої роботи Ахієзер А.С., Колодяжний В.І., Пономарьєв Я.А.

Привертає до себе увагу той факт, що в пошуку онтологічних засад творчості все частіше звертається до виявлених наукою - біологією, нейрофізіологією, фізикою, кібернетикою, тощо - різного роду закономірностей. Відкриття в природі таких явищ, які неможливо описати за допомогою класичних уявлень про детермінацію (маються на увазі розсіювання частинок в русі амосамблів, флуктуації Смолюховського, явища Броунівського руху молекул і т.д.) посприяло виникненню так званого "синергетичного" підходу до виявлення онтологічних засад творчості, згідно з яким світ сам є творчим, бо наповнений творчими процесами еволюції, суттєву роль в яких відіграє випадковість. Поширення такого підходу сприяють праці Ейгена М., Моїсєєва М.М., Маркова В.А., Олександрова В.В., Пригожина І., Стенгерс І., Хакена Г., Шустера П.

Спроби "вписати" творчість в контекст загального і універсального розвитку природної (чи соціальної) діяльності логічно підводять до постановки запитання про те, чи достатньо багатий цей контекст, чи здатний "вмістити" в себе феномен творчості. Чи достатньо ми маємо підстав для того, щоб біфуркаційний тип розвитку іменувати "творчістю"? Сумніви посилюються і наявністю в літературі альтернативних щодо цього типу розвитку точок зору (роботи Маркова Ю.Г.).

Але якщо вище згаданий напрямок пошуків онтологічних засад творчості визначається зверненням до науки, то альтернативним по відношенню до нього є підхід, власне і названий "онтологічним", який в пошуку засад творчості "прямо апелює до реального буття людини в світі". Передумовами для його виникнення слугували роботи М.Хейдеггера та його послідовників, представників "філософії діалогу". У вітчизняній літературі "онтологічну" традицію досліджень творчості प्रतिставляє "метафізичний" Князєв В.Н.

В пошуку онтологічних засад творчості важливо враховувати і ступінь розробки окремих аспектів проблеми творчості, виокремлених завданнями даного дослідження.

Так, в руслі підходу, що реалізується, важливими є як загальна концепція діяльності, розроблена в роботах Булатова М.А., Ільєнкова Е.В., Швирьова В.С., Юдіна Е.Г. та ін., так і критика діяльнісного редукціонізму. Батищевим Г.С., Буєвою Л.П., Бистрицьким Є.К.

Суттєвим для нашого дослідження стали пошуки смислу творчості, до яких вдавались Батищев Г.С., Бердяєв М.О., Дубровський Д.І. та інші.

Дослідженню діалогічних відношень і їх ролі в творчості присвятили свої роботи Аверинцев С.С., Бахтін М.М., Буш Г.Я., Біблер В.С., Глазман М.С.; комунікативності творчості - Приляк Ю.А., Челідзе Л.Л.

Важливими для з'ясування питання про те, як взагалі можлива онтологія творчості виявились роботи Веліжова Є.П., Зінченка В.П., Лекторського В.А., в яких досліджується проблема онтології свідомості, роботи Налімова В.В., присвячені ствердженню імовірно орієнтованої метафізики, пошуки Лосєва О.Ф., спрямовані на виявлення різних конструкцій онтології буття. Значущими в даному відношенні стали також результати дослідження буття людини в культурі, отримані київськими філософами - Бистрицьким Є.К., Горак Г.І., Лосєвим І., Малахович В.А., Тарасенком М.Ф. та іншими.

До постановки питання про філософську онтологію творчості та пошуку її відмінностей від еврилогії спонукали роботи Райнова Т., іменовані "Вступом до феноменології творчості", роботи Гаджієва Ф.Х., Енгельмейєра П.К., Крамара П.П., Полонського Я.П., Семенова С.М., Шуміліна А.Т. та ін., в яких обговорюються питання "цілісної теорії творчості"; критика "теорії творчості" - у Батищева Г.С.

Осмилення творчості як модусу укоріненості людини в бутті потребувало звернення до ідей Гадамера Х.-Г., Гуссерля Е., Дільтея В., Рікера П., Сартра Ж.-П., Хайдеггера М. Розгортання дослідження багато в чому сприяли: концепція відношення людини до світу, розроблена Рубінштейном С.Л., ідеї Вернадського В.І. про перетворення біосфери в ноосферу,

"концепції" "неявного знання" Абрамова С.С., "знання-спів-буття" Вахтіна М.М., "практичного знання" Вистрицького Є.К., "практичного та духовно-практичного знання" Касавіна І.Т., "особистісного знання" Полані М.

Таким чином, постановка проблеми онтології творчості підготовлена як станом розробки її окремих аспектів у суто теоретичному відношенні, так і відчутним загостренням реальних проблем (кризові екологічні явища, труднощі пошуку шляхів до добробуту та цивілізованості, тощо).

Все це і зумовило вибір теми дослідження, визначення його об'єкта і предмету.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дисертаційного дослідження стала творчість не як окремих вид діяльності людини, а як субстанційна риса події-вчинку, що може модифікуватись у різних видах діяльності. Це визначило, відповідно, і предмет дослідження: його складають філософсько-онтологічні засади творчості.

Мета та основні завдання дослідження. Виходячи з попереднього аналізу кола питань, пов'язаних із феноменом творчості, окреслити її філософсько-онтологічні засади, що посприяло б у свою чергу подальшому розвитку "філософії творчості" як методологічної і світоглядної бази конкретних досліджень.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні завдання:

- дослідити основні тенденції пошуків онтологічних засад творчості з метою визначення власного напрямку дослідження;
- встановити логічну форму проблеми онтології творчості;
- визначити методологічні принципи дослідження онтологічних засад творчості;
- виявити різницю між еврологією та філософською онтологією творчості;
- з'ясувати, як можлива філософська онтологія творчості;
- обґрунтувати творчість як певне вміння перебувати в світі.

Методологічна та теоретична основа дисертаційного дослідження. Методологічною основою дослідження стала розроблена і апробована в літературі методологія діалогу культур. Досягненню поставленої мети сприяли також загальнонаукові

методи - аналіз, синтез, класифікація, індукція, дедукція і т.д. Основним для нашого дослідження стало розуміння діалектичної єдності та взаємообумовленості онтологічного та гносеологічного аспектів філософії, яка визначається не їх рівноваженістю в історико-філософському процесі, а завжди залишається порушеною, характеризується певним переважанням одного із аспектів. Теоретичну основу такого розуміння склали історико-філософські, сучасні західні та вітчизняні дослідження, значущими серед яких є праці Бистрицького Є.К., Гайденко П.П., Дубровського Д.І., Іванова В.П., Лекторського В., Рубінштейна С.Л., Шинкарука В.І., Яценка О.І. та інших.

Специфічний та багатоплановий характер теми потребував залучення до дослідження не лише надбань філософської думки, а і результатів конкретно-наукових пошуків засад творчості, матеріалів із художньої літератури, тощо.

Основні результати дослідження та їх наукова новизна.

Дисертаційне дослідження у своєму результаті є узагальненням філософської думки, спрямованою на подолання вузькогносеологічного підходу до феномену творчості і утвердженням погляду на творчість як спосіб буття людини в світі. Філософська онтологія творчості постає не як "наука про творчість (її засади)" - дещо ціннісно виділене і віддалене від життя, а як наука (мистецтво) спів-буття, спів-творчості, як знання, що може бути прирівняне до людського буття в його особистісному вимірі.

В результаті дослідження автор прийшов до висновку, що онтологічні засадами творчості складає вкоріненість діяльності людини в предметний світ з його неповторністю і багатоманітністю, а також в різноманіття форм людського буття і спілкування.

Наукову новизну та оригінальність дослідження визначають наступні моменти:

1. Відтворено теоретичну основу діалогу між творцями культури різних епох і народів, різних світоглядних орієнтацій, в колі інтересів яких перебувала "онтологічна" проблематика творчості. Це дало можливість не лише виявити основні тенденції пошуків засад творчості, а і помітити те, що криється за зовнішньою несхожістю думок, а саме - самокритичну

стриманість, що унеможливила вторгнення учасників діалогу в сферу вищих креативних потенцій духу з якими б-то не було відносно нижчими мірилами, критеріями чи концептуалізаціями.

2. Виявлено, що в певні моменти розвитку цивілізації, іменовані "кризовими", коли з новою необхідністю виникає потреба захисту права людини на творчість, філософські пошуки онтологічних засад творчості спрямовуються в напрямку до людини, яку прагнуть або ж виправдати творчістю, або ж, навпаки, - знайти "виправдання" творчості в її бутті.

3. Визначено, що методологічні можливості принципу діяльності в пошуку онтологічних засад творчості значно розширюються, якщо не абсолютизувати суб'єкт-об'єктну позицію в діяльності як єдино можливу, а теоретичну спрямованість - як вихідну. Діяльнісє світовідношення проаналізоване як само-відтворюючий процес вичленування суб'єкта і, одночасно, занурення його в дорефлексивні "глибини" стихійного ототожнення з буттям.

4. Встановлена відмінність філософської онтології творчості від еврології, яка в пошуку онтологічних засад творчості апелює до виявлених наукою - біологією, нейрофізіологією, кібернетикою і т.д. - закономірностей, а тому репрезентує лише науково-теоретичний аспект пошуків засад творчості і є "наукою про творчість (її засади)". В той час, філософська онтологія творчості не може задовольнятися лише фактичним поясненням, якого достатньо для наукового розуміння, а повинна залишатися "учасною" в бутті, суттєвою для життя людини, тобто бути не стільки "наукою про буття", скільки спів-буттям.

5. Обґрунтовано онтологічне розуміння творчості як вкоріненості людської творчої діяльності в структуру буття. Співбуття людини зі світом досліджується в перспективі морального відношення до оточення, онтологічна напруженість якого конститує акт творчості в якості вчинку.

6. Показано, що основою формування особистості-творця є природня властивість нашій практичності - безпосередньо вкоріненій життєвий інтерес до світу.

Особистий внесок дисертанта визначається розмежуванням еврологічного та філософсько-онтологічного аспектів творчос-

ті і обґрунтуванням філософсько-онтологічних засад творчості через вкорінення творчої діяльності людини в структуру буття.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів для осмислення подій, що відбуваються в суспільстві, які, власне і обумовили звернення до теми. Реалії сьогодення примушують замислитись над тим, чому різного роду нововведення ніде і ніколи не втілюються в "чистоті" уявлюваного і повноті замислюваного, а породжують кризові проблеми глобальних масштабів. Щоб вирішити ці проблеми, необхідно, перш за все, зволікти із них відповідні уроки. Думається, що звернення до дисертаційного дослідження з цією метою теж може бути корисним. Крім цього, вирішення проблем потребує від людини-творця невпинної роботи над собою і в цьому смислі заявлена тема може перерости в духовне самовиховання особистості.

Висновки та основні положення дисертації можуть бути використані в подальших філософських та культурологічних дослідженнях, посприяти розвитку "філософії творчості" як методологічної і світоглядної бази конкретних досліджень. Зібраний та систематизований матеріал може знайти застосування в розробці та викладанні курсів із філософії, естетики, спекурсів із проблеми людини.

Апробація роботи. Дисертація була обговорена на аспірантському та методологічному семінарах, на засіданні кафедри філософії Харківського державного університету і рекомендована до захисту в спеціалізованій вченій раді. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення в публікаціях автора, у доповідях на регіональних, республіканських та міжрегіональних наукових конференціях: "Національна психологія і проблеми її дослідження" (Дніпропетровськ, 1992); "Філософія техніки та інженерна діяльність" (Пермь, 1992); "Дух і Космос: культура і наука на шляху до нетрадиційного розуміння світу" (Харків, 1992); "Харківські Сквородинівські читання" (Харків, 1992); "Світ, що змінюється, та проблеми гуманітарної освіти в вищій школі" (Бердянськ, 1992); "Знання, культура, влада: проблеми філософського осмислення" (Харків, 1993); "VI Аристотелівські чи-

тання" (Маріуполь, 1993); "Проблема свідомості в вітчизняній та зарубіжній філософії ХХ століття" (Іваново, 1994).

Рівень реалізації та впровадження наукових розробок.

Результати дисертаційного дослідження знайшли втілення в практиці викладання філософських дисциплін в Житомирському педагогічному інституті ім. І.Я. Франка (1988-1991н.р.), в Харківському державному університеті (1993 н.р.), в Університеті внутрішніх справ (1995 н.р.).

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи - 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується ступінь її розробленості в філософській та науковій літературі, визначається мета та основні завдання дослідження, окреслюються теоретико-методологічні основи розкриття проблеми, висвітлюються елементи наукової новизни, теоретичне та практичне значення роботи.

Перший розділ - "Творчість як онтологічна проблема: тенденції досліджень" присвячено відтворенню глибинних джерел проблеми онтології творчості, виявленню основних напрямків пошуків засад творчості.

Входячи в світ людської думки, ми мали за мету виявити, зафіксувати та узагальнити найбільш поширені підходи до "онтологізації" творчості, прислухатись до голосу різних авторів і в цьому поліфонічному діалозі ухопити не те, що роз'єднує, а те, що поєднує їх, те, що є спільною основою такого діалогу як діалогу епох, світоглядів, культур. Тому ми не зловживали коментаріями та узагальнюючими висновками, а частіше "надавали слово" самим авторам, маючи намір продемонструвати окремість у єдиному і навпаки. Постановка такої мети визначила, відповідно, і форму написання I розділу: він виконаний в формі діалогу, учасниками якого стали поети, письменники, представники різних філософських напрямків.

Відправною посилкою в дослідженні стала ідея про неможливість ізоляції пошуків онтологічних засад творчості від впливу загального наукового руху, рівно як і неможливість

вилучення із нашої культури досвіду практичного засвоєння світу. Тому в діалозі була віддана перевага авторам, філософія яких знайшла своє місце в "науковій позиції соціально активного людства".

В результаті дослідження з'ясовано, що хоч сам термін "онтологія" був введений в філософію значно пізніше, різні варіанти онтології склались уже в античності, а первинна форма "відображення" засад творчості сягає своїм корінням до джерел людської свідомості. Її історія розпочинається вже з прадавніх міфів народів світу: міфів про створення Всесвіту, про "культурних героїв", деміургів, тощо, міфів, в яких діють надприродні, зовнішні відносно людей творчі сили.

Багато в чому міфічну форму переймає "проблема" творчості і в своєму філософському становленні. В розділі виявлено, що поняття "творчість" вводить в філософію уже Платон і, мабуть чи не вперше, дає його онтологічне визначення: "Творчість - поняття широке. Все, що викликає перехід із небуття в буття - творчість..." На цьому визначенні і "зав'язуються", в основному, подальші тенденції філософських пошуків онтологічних засад творчості. Однією із таких тенденцій стало ініційоване Платоном винесення духовних основ творчості в потойбічний для людини та її свідомості світ, світ трансцендентний. Творчість пов'язується із Богом, Логосом, Свідомістю-Силою і т.д. (Августин, Ян Фейеш). В межах такої концепції творчість людини не заперечується, але вона зводиться переважно до естетичної діяльності, яка повністю залежить від божественних сил. А тому для людини-творця фактично не залишається місця: по-справжньому творить лише бог.

Деяко іншого напрямку в межах спільної націленості на пошук онтологічних засад творчості поза людиною набуває тенденція, яку можна виразити бергсонівським: "Творчість - сторона еволюції". Започаткована Арістотелем, вона підтримувалась письменниками (Йозеф Гьоррес), поетами (Тютчев Ф.І.), представниками різних філософських шкіл і напрямків. Звідси і "діючою причиною" виникнення "подій" стає чи то "абсолютна світова воля" Шопенгауера, "аполонівське" і "діонісійське" начала Ніцше, "життєвий порив" Бергсона, "психічне і фізичне" Шульца, чи то "креативність як початково притаманна

світові творча енергія" Уайтхеда.

Якщо в першій, відміченій нами, тенденції творчість фактично розчиняється у світі, то в другій вона, так би мовити, розчиняє в собі світ. Цікаву спробу уникнути такого розчинення запропонував М.Бердяєв. Виходячи з того, що творчість не може бути вкорінена в бутті, Бердяєв, однак, заперечував і її визначеність Богом. "Творчість можлива лише при допущенні свободи, ... яка вкорінена не в бутті, а в Ніщо". "Ніщо" (наслідуючи Бьоме, Бердяєв запроваджує термін "Ungrund") існує до часу і буття, "первинніше за бога і поза Богом". "Ніщо" і є онтологічною основою творчості.

Але якщо всі вище згадані мислителі "вкорінювали" творчість поза людиною, то В.Соловйов та П.Флоренський пропагують "причетність" людини до онтологічних засад творчості. Так, поєднання Єдиного як безособового начала всього сутнього, іманентного світу першоначала із началом особистісним стає у Флоренського і онтологічною основою творчості. Таким чином складається нова тенденція "онтологізації" творчості, яка частково залізнає "в людині" те, що їй притаманне. Сама ж людина розглядається в онтологічному аспекті як абсолютна істота, що вміщує в собі божий образ (буття бога) і подобу бога (ідею) (Флоренський).

На зовсім іншій платформі в пошуках засад творчості стояв Л.Фейєрбах. Так, якщо для В.Соловйова буття (природа) не було першоосновою: воно відносне (предикат ідеї), хоч в той же час і з'єднане із сутнім іншою своєю стороною - ідеєю що визначається через Логос, для Фейєрбаха Л. "буття - суб'єкт, мислення - предикат". Визначаючи людину як цілісну універсальну істоту, Л.Фейєрбах прийшов до висновку, що суб'єкційною основою її творчості є саме життя - спосіб матеріально-чуттєвого існування: творчість людини "...коріниться в природі, саме в її природі". Стверджуючи це, Л.Фейєрбах свого часу теж здійснював "поворот" до людини, але в спробі відшукати не духовні, а матеріально-чуттєві основи творчості.

Відтворення теоретичної основи діалогу між творцями культури різних епох і народів дало можливість не лише виявити основні тенденції "онтологізації" творчості, а і відмітити певну спрямованість пошуків її онтологічних засад в

напрямку до людини та її буття. Звичайно, така спрямованість не носить чітко визначеного магістрального характеру. Для філософської думки в пошуку онтологічних засад творчості завжди були характерні певні "флуктуації", скажімо від бога до людини чи навпаки. Але завжди, коли з новою необхідністю виникала потреба захисту права людини на творчість, що особливо характерне для "кризових" точок розвитку цивілізації, філософи спрямовували свої погляди до людини, відшукуючи саме в ній чи то виправдання творчості, чи то виправдання творчості.

В дисертації проводиться думка не лише про доцільність збереження цієї тенденції, а і про необхідність подальшого промислення її філософського смислу. В зв'язку з цим постають нові, більш кардинальні питання: "Як же можлива онтологія творчості?", "Якими повинні бути методологічні принципи її побудови?"

Пошуку відповіді на ці та інші запитання і присвячено другий розділ дисертації, названий "Еврологія та філософська онтологія творчості". В розділі здійснено уточнення смислового навантаження поняття "творчість", репрезентовано "пояснювальний" потенціал категорії діяльності, виявлено її методологічні можливості в пошуку онтологічних засад творчості, проаналізовані методологічні та гносеологічні передумови так званого "діяльнісного" підходу до розуміння творчості.

Продовжуючи виявлену спрямованість пошуків онтологічних засад творчості в напрямку до людини та її буття, автор констатує, що важливим орієнтиром для методології гуманітарних дисциплін є звернення в аналізі людського буття до предметно-розгорнутої реальності світу діяльності, через яку визначається і специфіка людського буття. Найчастіше передумовами діяльнісного визначення і самовизначення позиції людини-творця стає "надситуативна активність", "вихід за межі наявних предметних обставин", що дає можливість людині ніби здійснитись над світом, поставити себе в певне відношення до нього. В даному випадку важливо було з'ясувати, чи можлива (а якщо можлива, то як?) онтологія творчості в межах такої "діялісної" установки.

В розділі виявлено і проаналізовано декілька її можли-

вих варіантів. Так, онтологія творчості можлива, якщо на певному рівні філософського аналізу абстрагуватись від практичної сторони творчості і аналізувати її головним чином зі сторони свідомо-ідеальної діяльності людини. Тоді під онтологією творчості розуміють пояснення її (творчості) в межах матеріалістичного монізму, яке передбачає, зокрема, "виведення" творчості із основних атрибутів матерії. В межах такого підходу можливе дослідження як матеріальних детермінант творчості, так і її природної (нейрофізіологічної) основи.

При цьому досить часто творчість як властивість людської діяльності, проаналізовану з усіх сторін, переносять на область природи. На цій основі і здійснюється пошук в природі таких процесів, які були б аналогічними вже "пізнаному" процесу творчості людини, а отже, - теж творчості. Так, наприклад, виявлення за допомогою психологічних методів дослідження "механізму" вирішення творчого завдання дало можливість Пономарьову Я.А. встановити закон "трансформації етапів вирішення системи в структурні рівні її організації і функціональні стадії подальших розвиваючих взаємодій". Ця обставина і призвела до розуміння творчості як взаємодії, що веде до розвитку, як джерела і механізму розвитку, як атрибуту матерії.

В-третьє, своєрідну можливість "онтології" творчості забезпечує "імовірно орієнтована метафізика", основана на положенні про те, що свідомість людини як і світ життя в цілому виступають перед нею як текст, що покоїться на семантичному континуумі. Опис смислів за допомогою бейзівської логіки дає можливість встановити, що "природа розвивається так же, як і творить людина" (Налімов В.).

Отже, базуючись на одному і тому ж вихідному розумінні творчості як активності, різними методами можна прийти до "конструювання чисельних варіантів "онтології" творчості. І якщо в першому, відміченому нами випадку, творча активність свідомості виводиться із атрибутивних властивостей матерії, то в двох наступних - швидше навпаки: виявлення "творчості" в природі здійснюється по аналогії із вже "пізнаним" процесом творчості людини і на тій же основі. І недивлячись на відмінність позицій, спільним для них залишається один і

той же принцип: "Природа розвивається так само, як творить людина". Але тоді чому навіть в його формулюванні термінологічна відмінність все ж таки зберігається: природа розвивається, людина творить? Чи не криється за зовнішньою аналогією щось таке, що вимагає поміркованості в визначеннях? Виникнення подібних запитань спонукало до роздумів про співвідношення понять "творчість" та "розвиток", в результаті яких автор приходив до висновку про недостатність підстав для проведення між ними аналогії, рівно як і їх взаємозаміни.

В розділі знайшов відображення іще один із можливих варіантів наукового конструювання онтології творчості, запропонований свого часу Лосевим О.Ф. Він ґрунтується на виявленні різних конструкцій онтології буття, що входять до змісту будь-якої науки як науки про буття. На виявленій основі за допомогою софійного моменту і можна різними способами конструювати "тілесну фактичність" творчості як логосу софійності. Виходячи з цього, Лосев О.Ф. обґрунтував і свою "науку про творчість". Саме науку, звернення до якої в пошуку онтологічних засад творчості єднає всі вище згадані точки зору. І хоч в філософській літературі кожна із них репрезентує онтологічний аспект творчості, ми запропонували для них іншу назву, а саме - еврологія. Поняття "еврологія" чи не вперше вводить у вітчизняну філософію Енгельмейєр П., визнаючи її як "всезагальну теорію творчості, яка охоплює всі явища творчості, як то художнє звернення, технічний винахід, наукове відкриття". Ми надали терміну дещо іншого значення, а тому під еврологією розуміємо науково-теоретичний аспект пошуків засад творчості, який визначається апеляцією до виявлених наукою - біологією, фізикою, кібернетикою, синергетикою і т.д.- закономірностей.

Не заперечуючи такому конкретно-науковому "баченню" онтології творчості, вважаємо, однак, що воно при всій своїй значимості досить часто має справу з чимось "схопльваним" і більш доступним, наприклад, із суто специфічним виявом творчості людини в окремо взятих сферах культури, навіть в різних науках - від гуманітарних до технічних. Однак, філософський пошук онтологічних засад творчості не може зводитись лише до наукового пояснення її окремого виду. Крім того,

сьогодні вже недостатньо "знати" як творити, важливіше зовсім інше - як зуміти бути творцем, як зуміти бути (перебувати) в світі. В зв'язку з цим обґрунтовується точка зору, згідно з якою під філософською онтологією творчості слід розуміти дещо "діюче", "учасне" в бутті, істотне для життя людини, а не щось епіфеноменальне, таке, що стоїть поза і над життям. Тому філософська онтологія творчості постає не як "наука про творчість (її засади)" - дещо ціннісно виділене і віддалене від життя, а як наука (мистецтво) спів-творчості, як знання, що може бути прирівняне до людського буття в його особистісному вимірі.

Але в такому випадку небезпідставні запитання: "Як же можлива така філософська онтологія творчості?" "Де той шлях, який би привів до онтології творчості, "учасної" в бутті?" Виникнення подібних запитань обумовило написання III розділу дисертації - "Творчість як модус укоріненості людини в бутті", основна увага в якому зконцентрована на цих питаннях та на осмисленні творчості як способу людського буття.

Важливим моментом вирішення окреслених питань стало дослідження існуючих способів "розробки" такої структури буття, яка вміщувала б в собі суб'єктивну реальність, свідомість людини, але не в вигляді пасивної частини, а в формі начала, спроможного змінювати буття, вносити в нього нові зв'язки та явища. В результаті дослідження автор приходить до висновку, що філософська онтологія творчості можлива як "вмонтованість", (вкоріненість) творчої діяльності людини в "структуру" буття. Для такого осмислення онтології творчості необхідно було довести аналіз діяльного буття до сутності людського існування, а для цього - доповнити "суб'єкт-об'єкту" характеристику діяльності характеристикою онтологічною. Звернення до повноти реального буття людини характерне і для витоків "діяльничого" підходу в марксизмі, яке потім було забуто зі зростанням ролі "активіського" начала. Пізніше подібну спрямованість думки поділив Рубінштейн С.Л.: "Внутрішні відношення є основою, сутністю і субстанцією зовнішніх відношень". Тому мова вже йде про іншу, не менш "абсолютну" ніж суб'єкт-об'єктна, сторону універсальної позиції людини в світі, яка обумовлюється не зовнішнім відношенням до умов

власного буття, а індивідуальною самодіяльністю, безпосередньо зливаю в усією конкретною сукупністю обставин свого народження, життя, практики і спілкування. Людина вже знаходиться не в позиції "над", а "в" світі - в світі унікальних речей і неповторних людських подій.

Те, що в пошуку онтологічних засад творчості віддається відверта перевага ідеально-теоретичній стороні діяльності людини і здійснюється абстрагування від сторони практичної, було показано нами в попередньому розділі. Адже саме в цьому вбачається рядом авторів одна із можливостей "конструювання" онтології творчості: онтологія творчості можлива, як вже зазначалось, якщо на певному етапі аналізу творчості абстрагуватись від практичної сторони її і здійснювати аналіз, головним чином, зі сторони свідомо-ідеальної діяльності людини. В розділі доведено обмеженість такого "абстрагування" і запропоновано "теоретичне" відношення до світу доповнити відношенням "практичним", зорієнтованим не на рівень теоретичних узагальнень, а на співпричетність людини буттю. В основу "доповнення", про яке зазначено вище, покладено практичну багатоманітність відношення людини до світу, яка в останні роки стала об'єктом окремих філософських досліджень (Бистрицький Ф.К., Касавін І.Т.). Тоді сам процес пізнання виступає ніби в двох "іпостасях": якщо виявлення основ і методів теоретизації є гносеологічною стороною пізнання, то процес активного примінення пізнавальних засобів та методів розуміння в предметному світі людини з її особистим внутрішнім світом, конкретно-історичним рівнем культури, досвідом і т.д. відноситься до онтологічної сторони пізнання. А тому необхідно розрізнати онтологічні питання в "вузькому" смислі, пов'язані з проблемою визначення того, що існує, з точки зору тієї чи іншої наукової теорії, і "широку" онтологію самого знання як способу буття людини в світі.

В розділі також показано, що онтологічно були обгрунтовані і первинні (мається на увазі, в історії філософської думки) "образи" знання та пізнання: лінія онтологізації пізнавального процесу йшла від магічних уявлень про душу як пташку, невеличку людську істоту і т.д. і по-різному визнавалась і підтримувалась філософами до Юма.

Відмічено, що для "широкої" онтології знання важливим є не стільки відповідність знання об'єкту відображення, скільки відповідність його об'єктивного змісту практичній ситуації примінення його кожною конкретною людиною. А тому мова вже йде про знання виняткової і неповторної події життєвого дійства, яке переживає і реалізує кожен конкретний індивід. Таке знання назване, відповідно, знанням практичним. Воно розуміється не як знання "про" буття - об'єкт чи предмет пізнання, а як усвідомлення фактичності вчинку людини, зкерованого певним знанням. Практичне знання є умовою примінення знання теоретичного і в цьому смислі - віртуальне. Людині воно дається так же безпосередньо, як і факт її буття і передається як деяка природня властивість орієнтації в світі. В такому розумінні знання є невідокремлюваним від діяльного буття індивіда і утворює цілісний феномен людської практичності. Саме на цій основі і стало можливим перетворення творчого діяння (наукового в тому числі) в людський вчинок, з'єднання моральної "байдужості" знання і моральної відповідальності особистості в єдиний творчий акт. Співбуттєвість творчої діяльності досліджується в розділі в перспективі морального відношення до світу, онтологічна напруженість якого і конститує акт творчості в якості вчинку.

Такий підхід обумовив і висновок про те, що основою формування особистості творця є не спеціально розроблені програми, в яких узагальнено досвід "комплексного вивчення творчості" і зроблено відповідні рекомендації щодо того, як слід творити, а природня властивість нашої практичності - безпосередньо вкорінений інтерес до світу. Мається на увазі той смисл поняття "інтерес", який закладений в початковому значенні цього латинського терміну: мати інтерес - означає знаходитись "серед речей", бути "захопленим оточуючим." А тому в ситуації здійснення творчої дії вже ніщо не може бути незначним, малосуттєвим, другорядним. Ця вихідна спрямованість до речей і людей не в вигляді теоретичної допитливості, ця турбота не в формі зовнішньої моральної норми, а як безпосередній життєвий інтерес і є провідною ланкою творчості в системі "людина - світ".

У закінченні дисертації підведені підсумки дослідження, окреслені подальші перспективи розвитку проблем, що знайшли відображення в роботі, зроблені висновки.

З теми дисертації надруковано 8 наукових праць, в яких знайшли відображення концепція роботи, її основні положення та висновки:

1. Грищенко Н.В. Творчество - атрибут материи. //Сборник научных работ аспирантов Харьковского государственного университета. /Гуманитарные науки/. -Харьков, 1992. -С.94-96
2. Грищенко Н.В. К вопросу о взаимосвязи материи и сознания. //Проблема сознания в отечественной и зарубежной философии XX века. Материалы межрегиональной научной конференции. - Иваново, 1994. - С.50-51.
3. Грищенко Н.В. Творчество и экологический кризис. // Философия техники и инженерная деятельность. Тезисы докл. межреспубл. научно-практ. конф - Пермь, 1992.- С.39-41.
4. Грищенко Н.В. Творчество как апофеоз мира. //Дух и Космос: культура и наука на пути к нетрадиционному миропониманию. Тезисы докл. и выступл. междисциплинарного симпозиума. - Харьков, 1992.- С.140.
5. Грищенко Н.В. Природа і функції мистецтва в філософії Г.С. Сковороди. //Тези доповідей Харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Сковороди Г.С. - Харків, 1992.- С.170-171.
6. Грищенко Н.В. Місце техніки і технічних наук в системі філософської рефлексії (необхідність переосмислення проблеми). //Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе. Тезисы украинской научно-практ.конференции.- Бердянск, 1992.- С.22-23.
7. Грищенко Н.В. Творчество: со-творчество человека и природы. //Знание. Культура. Власть: Проблемы философского осмысления. Тезисы докл. философского симпозиума студентов, аспирантов, молодых преподавателей.- Харьков, 1993. -С.54-56.
8. Грищенко Н.В. Идея творчества в онтологии Аристотеля. //Единый Космос, Единый полис, Единый человек. Тезисы выступлений Междунардн. конф. по проблемам древнегреческой философии.//VI Аристотелевские чтения.- Мариуполь, 1993, - С.91-93.

Грищенко Н.В. Феномен творчества (Философско-онтологические основания).

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.01 - диалектика и теория познания, Харьковский гос. университет, Харьков, 1995.

Содержание диссертации отражено в 8 научных публикациях, в которых исследуются онтологические основания творчества и обосновывается позиция, согласно которой под философской онтологией творчества следует понимать нечто "работающее", участвующее в бытии, существенное для жизни человека, а не нечто эпифеноменальное, существующее вне и над жизнью. Онтология творчества представлена как укоренённость человеческой творческой деятельности в структуру бытия. Установлено отличие философской онтологии творчества от эврологии, которая представляет собой научно-теоретический аспект поисков онтологических оснований творчества и усматривает последние в биологических, нейрофизиологических, психологических, синергетических и т.д. особенностях и закономерностях.

Выводы могут быть использованы в дальнейших философских и культурологических исследованиях, способствовать осмыслению многих аспектов философской "проблемы" человека.

Grishenko N.V. Phenomenon of creation (Phylosophic ontological basis). Thesis for high degree of candidate of Phylosophy in speciality 09.00.01. - dialectics and theory of coqniton. Kharkov State University, Kharkov, 1995.

Thesis content is covered in 8 scientific published papers. The latter make research on ontological basis of creative activity and substantiate the position according to that phylosophic ontology of creation means something "working", participating in being, some having essence for human life, but nothing, existing away and above life. Ontology of creation is represented as "inclusion" of human creative activity into structure of existence. The author establishes the difference of phylosophic ontology of creation from evrology, which represents itself as scietific - theoretical aspect of searching ontological foundations of creation and finds them is biological, neurophy..ological, psy-

chic, and the like peculiarities and laws.

Conclusions can be utilized for further phylosophic and culturological researches, help to cover many aspects of the phylosophic problem of human being.

Ключові слова: творчість, еврологія, філософська онтологія творчості, буття (спів-буття).

Відповідальний за випуск Кривуля О.М.

Підписано до друку 11.07.95 р., формат 60x84 1/16, папір офсет., друк офсетний, зам. 52/2, тир. 100 прим.
Ротапринт.г. Університету внутрішніх справ,

ЗІОС80, м.Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27

AB 33.436